

STATI

EKONOMICKÝ RŮST A KONVERGENCE ROZŠÍŘENÉ EVROPSKÉ UNIE

Josef Abrhám, Milan Vošta*

Úvod

Ekonomický růst patří v prostředí Evropské unie mezi dlouhodobě diskutovaná témata, a to zejména s ohledem na pomalou růstovou dynamiku v posledních třech dekádách a měnící se postavení evropského regionu v rámci globální ekonomiky. Důležitost akcelerace a udržitelnosti hospodářského růstu ještě zdůraznila nedávná výrazná hospodářská recese, která v uplynulých letech způsobila pokles hrubého domácího produktu a zdůraznila strukturální problémy Evropské unie. Rozvíjející se ekonomiky se rychleji navracejí k růstové dynamice před krizí a globální konkurence tak ještě vzrůstá. Dlouhodobé konkurenční nevýhody evropského centra navíc setrvaly i po krizi (konkurenceschopnost ve vztahu k nízkonákladovým ekonomikám, zaostávání v inovační výkonnosti, stárnutí populace apod.). Přes probíhající integrační proces navíc zůstávají ekonomiky členských států v těchto veličinách značně heterogenní.

Tento příspěvek reaguje na výše uvedené tendence a jeho cílem je objasnit aktuální trendy a determinanty ekonomického růstu Evropské unie, a především zhodnotit diferenciaci uvnitř členské základny. Dále budou posouzeny směry a perspektivy reálné konvergence v rámci Evropské unie, a to v kontextu dopadů světové finanční krize.

1. Teoreticko-metodologická základna

Ekonomický růst lze sledovat v krátkém či dlouhém období. V krátkém období je hospodářský růst spojen s cyklickým vývojem ekonomiky (krátkodobými fluktuacemi

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů (abrham@vse.cz, vosta@vse.cz).

Příspěvek vznikl v rámci výzkumné činnosti Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze hrazené z prostředků institucionalizované podpory na rozvoj výzkumné činnosti.

produktu) a je měřen prostřednictvím ukazatelů nominálního nebo reálného hrubého domácího produktu (HDP). V dlouhém období je ekonomický růst chápán jako zvyšování produkčních možností dané ekonomiky, resp. růst potenciálního produktu. V textu budeme analyzovat ekonomický růst členských zemí Evropské unie na základě vývoje reálného HDP v minulé dekádě. Jako zdrojovou základnu jsme využili data Evropského statistického úřadu.

Konvergence je v ekonomii chápána jako sbližování ekonomických proměnných, přičemž jsou rozlišovány dva základní typy konvergence, a to reálná a nominální. Pojem nominální konvergence je v prostředí Evropské unie užíván v souvislosti se sbližováním nominálních makroekonomických veličin, a to zejména v souvislosti se vstupem do eurozóny. V případě konvergence reálné se jedná o přibližování (catching up) ekonomické úrovně daných zemí.

Konvergenčí se zabývá řada teoretických prací zaměřených na výzkum ekonomického růstu. Jednotlivé koncepce nejsou jednotné, přesněji řečeno docházejí k rozdílným závěrům z hlediska potvrzení či vyvrácení konvergenčních procesů. Koncepty založené na neoklasické růstové teorii se přiklánějí k tvrzení, že v dlouhém období existují jednoznačné důvody ke konvergenci, a to především v podmínkách otevřené ekonomiky. Jako důvody uvádí jednak mechanismus přelévání kapitálu z bohatých zemí do chudších z důvodu nižší míry výnosu z kapitálu v zemích s vyšším podílem kapitálu na pracovníka a za druhé postupné snižování rozdílů ve vybavenosti zemí moderními technologiemi.¹

Teorie endogenního růstu (nová teorie růstu) považuje za přípustné jak konvergenční, tak i divergenční tendence. Převládající část teoretiků tohoto směru ale uvádí jako základní tendenci v dlouhodobém horizontu přibližování ekonomické úrovně. Řada prací však potvrzuje pouze tzv. podmíněnou konvergenci, která je platná pouze pro podobné skupiny regionů. Konvergence je charakteristická pro ekonomiky s obdobným tvarem produkční funkce, naopak mezi zeměmi s rozdílnými strukturálními parametry může docházet k divergenčním procesům.²

Poptávkově orientované modely růstové politiky (různé formy teorií „jádro-periferie“, diferencovaného, polarizovaného růstu apod.) předpokládají v dlouhodobém horizontu divergenci ekonomik a regionů a rozevírání mezery mezi vyspělými a zaostalými státy. Teorie skupiny „jádro-periferie“ odmítají neoklasický vyrovnávací mechanismus. Zpochybňují směr pohybu kapitálu i pozitivní dopady migračního toku (argument selektivní migrace). Mnozí autoři se také přiklánějí k negativnímu dopadu obchodu (nevyrovnanost směny mezi vyspělými a zaostalými regiony, resp. státy).

Tvrzení růstových teorií byla podrobena mnohým empirickým testům. Výsledky zpravidla naznačují, že v rámci světové ekonomiky nedochází k absolutní konvergenci a naopak probíhá rozevírání nůžek mezi vyspělými a zaostalými ekonomikami. Je patrná pouze konvergence podmíněná, která je charakteristická pro ekonomiky s obdobným tvarem produkční funkce.³ Zjištění z testování národních ekonomik ovšem

1 Holub, T., Čihák, M. (2000).

2 Siebert, H. (2002).

3 Barro, R. J. (1998).

nelze aplikovat na nižší celky – regiony, kde dochází v krátkém i dlouhém období spíše k prolínání konvergenčních a divergenčních trendů.

Konvergence členské základny EU bude v rámci tohoto příspěvku hodnocena prostřednictvím variačního koeficientu hodnot hrubého domácího produktu na obyvatele. Variační koeficient je počítán jako podíl směrodatné odchylky k aritmetickému průměru, při procentním vyjádření ještě vynásobený 100. U výsledků variačního koeficientu platí, že čím vyšší hodnoty dosahuje, tím větší se vyskytují v rámci zkoumaného souboru difference. Při zkoumání konvergence tedy posuzujeme, zda dochází k nárůstu či poklesu variačního koeficientu v čase. Pokud variační koeficient klesá, dochází ke konvergenci v rámci zkoumaného vzorku zemí. Uvedený postup bývá označován jako tzv. delta konvergence. Sledováno bylo období uplynulé dekády. Využili jsme přitom statistických údajů z databáze Evropského statistického úřadu za roky 2000, 2003, 2007 a 2009. Cílem bylo porovnat situaci na počátku a konci sledovaného období, ale také trendy po roce 2003 a v období po roce 2007, abychom mohli posoudit dopady rozšíření a ekonomické recese v letech 2008–2009. Zkoumali jsme celkem pět různých skupin zemí: 1. celou členskou základnu EU-27, 2. původní členské země EU-15, 3. nové členské země EU-12, 4. členské země EU-27 bez Lucemburska, 5. původní členské země EU-15 bez Lucemburska. V případě regionální konvergence v rámci Evropské unie sledujeme období 2000–2007. Využíváme variačního koeficientu, který je kalkulován jako podíl směrodatné odchylky všech regionů k národnímu průměru HDP na obyvatele. Odchylky regionů jsou vážené podílem regionu na celkové populaci. Výsledek variačního koeficientu je vyjadřován v procentech. Vývoj regionálních disparit je sledován pro regiony soudržnosti na úrovni NUTS 2 a NUTS 3 územního členění Evropské unie.

Soudobé odborné publikace (např. Kadeřábková, 2006, nebo European Commission, 2009) se v zásadě shodují na tom, že dynamiku růstu určují v krátkém období především faktory, které působí na agregátní poptávku (spotřeba domácností, vládní výdaje, investice, čisté vývozy apod.), ve středně a dlouhodobém horizontu složky ovlivňující agregátní nabídku (produkční faktory a efektivnost jejich využití). Pod pojmem produkční faktory rozumíme pracovní vstup a prohlubování kapitálu. Efektivnost využití vstupů je charakterizována pomocí ukazatele souhrnné produktivity faktorů.⁴

Zkoumáme-li podrobněji činitele ovlivňující jednotlivé produkční faktory, můžeme konstatovat, že množství pracovního vstupu závisí na vývoji vybraných ukazatelů trhu práce (míra zaměstnanosti, délka pracovní doby apod.). Vlády mohou ovlivňovat faktor práce kupříkladu prostřednictvím cílené politiky zaměstnanosti nebo formou různých pobídek pro zaměstnance i zaměstnavatele. Míra akumulace kapitálu je ovlivněna zejména objemem realizovaných investic, který lze zvyšovat jednak přímo prostřednictvím vládních výdajů nebo nepřímo zlepšováním prostředí pro investiční aktivitu soukromých subjektů. Podstatně složitější je stanovení podílu souhrnné produktivity faktorů, která je definována jako celkový příspěvek technologického pokroku k ekonomickému růstu a zahrnuje všechny vlivy kromě růstu práce a prohlubování kapitálu. V soudobé ekonomii nebyl definován přesný postup výpočtu úrovně

4 Uvedená charakteristika faktorů ekonomického růstu vychází z předpokladů neoklasické růstové teorie.

souhrnné produktivity faktorů a příspěvek k ekonomickému růstu bývá dopočítáván jako zbytková veličina až na základě určení příspěvků práce a kapitálu. Ekonomičtí teoretici sice nejsou jednotní při určování přesných determinant souhrnné produktivity faktorů, ale jako hlavní příčiny bývají uváděny především: vzdělanostní úroveň a kvalifikovanost lidského kapitálu, intenzita výzkumu a vývoje, kvalita institucionálního a tržního prostředí, užití moderních technologií apod.

Při hledání vhodných nástrojů růstové politiky je však nutné pokročit v analýze ještě hlouběji a určit proměnné, které ovlivňují úroveň práce, kapitálu a technologického pokroku. Teprve na základě toho lze stanovit postupy hospodářské politiky, jež povedou k akceleraci růstu.

Analýza faktorů ekonomického růstu v tomto článku je založena na bázi růstového účetnictví, tj. na určení příspěvků jednotlivých růstových faktorů (kapitálu, práce a souhrnné produktivity faktorů) k ekonomickému růstu. Vycházíme přitom z odborné studie Evropské komise a z databáze skupiny LIME group,⁵ která je složkou Výboru pro ekonomickou politiku.⁶ Budeme sledovat období 2001–2008. Na základě významnosti jednotlivých složek vyhodnotíme, zda byl růst extenzivního (ovlivněn přírůstkem pracovního vstupu a prohlubováním kapitálu) nebo intenzivního charakteru (determinován růstem souhrnné produktivity faktorů).

2. Hospodářský růst a konvergence členské základny EU

Evropská unie patří stále k ekonomicky nejvyspělejším regionům světa. Úroveň HDP na obyvatele EU-27 značně převyšuje hodnoty ve většině zemí G-20 a zaostává pouze ve srovnání s nejvyspělejšími mimoevropskými ekonomikami. Ekonomická dynamika EU-27 však již tak příznivá není. V období 2000–2010 zaostávalo tempo růstu reálného hrubého domácího produktu Evropské unie za většinou světových center (snad až na výjimku Japonska), a zvláště pak ve vztahu k rozvíjejícím se ekonomikám. Důvodem byla především nízká růstová výkonnost na počátku a na konci sledované dekády.

Hospodářská recese v uplynulých letech způsobila velký pokles hrubého domácího produktu. Lze očekávat, že produkce v jedenácti členských zemích nedosáhne ani do konce roku 2012 úrovně, jakou měla před krizí. Navíc je pravděpodobné, že evropské hospodářství výrazně neporoste ani ve střednědobém horizontu.⁷ Pokles produkce zapříčinil zhoršení situace na trzích práce a v oblasti veřejných financí. Míra zaměstnanosti poklesla v roce 2010 v EU-27 pod 65 %, nezaměstnanost se přiblížila 10 % a úroveň veřejného zadlužení 85 %.

Ekonomická krize ještě zdůraznila strukturální problémy Evropské unie. Rozvíjející se ekonomiky se rychleji navracejí k růstové dynamice před krizí a globální konkurence tak ještě vzrůstá. Dlouhodobé konkurenční nevýhody evropského centra

5 European Commission, (2009a).

6 Výbor pro ekonomickou politiku (Economic Policy Committee – EPC) je složen ze zástupců členských států Evropské unie. Je to poradní těleso Rady pro hospodářské a finanční záležitosti (ECOFIN).

7 European Commission (2010a), s. 2, 3.

setrvaly i po krizi. Země jako Čína a Indie navíc investují do vědy a výzkumu, čímž se snaží změnit technologickou úroveň produkce a posunout tak své ekonomiky výše v globálním hodnotovém řetězci. Z uvedených důvodů se nastartování strukturálních reforem jeví jako nezbytné pro udržení ekonomického potenciálu Evropské unie.

Výsledky Evropského inovačního indexu za období 2004–2009 naznačují, že inovační výkonnost Evropské unie (EU-27) stále zaostává oproti Japonsku i Spojeným státům amerických, ale naopak převyšuje stav v zemích BRIC (Brazílii, Rusku, Indii a Číně). Mezera ve vztahu k Japonsku, Brazílii a Rusku se v posledních pěti letech téměř nezměnila. Postupně však probíhá přibližování k úrovni USA a také dohánění Evropské unie ze strany Číny a částečně také Indie.

Slabý ekonomický růst ovšem není možné vnímat jako univerzální problém všech zemí Evropské unie. První tři čtvrtiny minulé dekády byly naopak pro některé země růstově nadprůměrně úspěšné. Řada západoevropských ekonomik dosahovala příznivé dynamiky (zejména Irsko a Lucembursko a dále také Švédsko, Finsko, Španělsko a Řecko). Nové členské státy byly dokonce charakterizovány vysoce nadprůměrnými tempy růstu (např. pobaltské republiky se řadily na přední pozice i v celosvětovém srovnání). Naopak nejnižšího tempa růstu dosahovaly velké ekonomiky – Itálie, Německo a Francie, ale dále také Portugalsko, Nizozemsko a Rakousko.

Uvedené tendence do značné míry vysvětlují celkově nízkou dynamiku Evropské unie v předešlé dekádě. Německo, Francie a Itálie totiž patří mezi největší ekonomiky eurozóny, které výrazně ovlivňují unijní průměr. Naproti tomu nejdynamičtějšími ekonomikami byly Estonsko, Lotyšsko, Litva, Irsko, Lucembursko, Slovensko a další nové členské země, které mají poměrně malou váhu v celounijních hodnotách.

V průběhu světové hospodářské krize se však situace dramaticky změnila. V roce 2009 se již všechny země EU s výjimkou Polska nacházely v červených číslech a lišila se pouze míra poklesu HDP. Mezi nejvíce postižené země patřili dřívější růstoví leadři – pobaltské republiky a Irsko, a dále také Rumunsko, Finsko a Slovensko. Navíc je pravděpodobné, že evropské hospodářství výrazně neporoste ani ve střednědobém horizontu.

Rozdílná dynamika ekonomického růstu vedla ke konvergenci ekonomické úrovně v rámci členské základny Evropské unie. Tempo přibližování předčilo druhou polovinu devadesátých let, ale přesto nebylo nikterak pronikavé. Konvergenční procesy zapříčinilo především snižování mezery mezi novými a starými členskými státy a přibližování ekonomické úrovně nových států navzájem. HDP na obyvatele se ve většině nových i původních členských zemí přibližoval k unijnímu průměru obou skupin zemí. Rovněž tendence uvnitř skupin nových a původních členských zemí byly v období 2000–2009 protichůdné. Nové členské země konvergovaly díky rychlejšímu růstu nejméně vyspělých ekonomik (Rumunsko, Bulharsko, pobaltských zemí) oproti těm rozvinutějším (Kypru, Slovinsku, Maltě a České republice), zatímco rozdily v rámci EU-15 mezi roky 2000 a 2009 rostly. Příčinou bylo především signifikantní zvyšování ekonomické úrovně Lucemburska, což lze potvrdit na základě výpočtů variačního koeficientu původních členských zemí při nezahrnutí Lucemburska. V období 2000–2007 podporovalo divergenci také Irsko.

Zkoumáme-li dopady rozšíření a ekonomické recese na konvergenci Evropské unie, zjistíme, že ani jeden z procesů neměl na tempo a směr konvergence celé EU-27 signifikantní vliv. Měnilo se však postavení jednotlivých zemí. Po rozšíření se sice zrychlila dynamika růstu HDP na obyvatele nových členských zemí EU, zároveň však byla tlumena divergencí Lucemburska a Irska. V období ekonomické recese (2008–2009) byl zase pokles HDP na obyvatele podprůměrně vyspělých zemí Evropské unie kompenzován ještě výraznějším propadem vyspělých zemí EU-15 (uvažujeme-li průměrné hodnoty obou skupin zemí). Výsledky variačního koeficientu také naznačují, že v důsledku ekonomické krize došlo ke změně konvergenčních trendů uvnitř skupin nových a původních členských zemí. Diference v HDP na hlavu v rámci EU-12 i EU-15 zůstaly mezi roky 2007 a 2009 konstantní.

Tabulka 1
Konvergence členské základny EU

Variační koeficient ukazatele HDP na obyvatele	2000	2003	2007	2009
Evropská unie, EU-27	50,2	47,2	46,4	44,5
Původní členské země EU-15	29,7	30,1	35,6	35,2
Nové členské země, EU-12	39,3	32,4	25,6	25,5
Evropská unie, EU-27 (nezahrnuto Lucembursko)	41,8	37,7	32,4	29,7
Původní členské země, EU-15 (nezahrnuto Lucembursko)	14,8	13,8	14,9	12,2

Pramen: Eurostat; výpočty autorů.

I přesto, že konvergence členské základny Evropské unie probíhá nepřetržitě již téměř 15 let, jsou výhledy do budoucna nejasné. Další pokračování konvergenčních tendencí lze očekávat pouze v případě oživení vysoké růstové dynamiky nových členských zemí Evropské unie. V případě dalších kohezních zemí (Řecka a Portugalska) neodhadujeme v následujících několika letech nadprůměrné zvyšování HDP na hlavu.

Na základě uvedených zjištění se můžeme přiklonit k názoru, že evropský integrační proces sice podporuje přibližování ekonomické úrovně členských zemí (zejména v důsledku zapojení do vnitřního trhu a čerpání prostředků z fondů EU), ale tyto mechanismy nefungují automaticky.⁸ Z integračního procesu dosud profitují pouze země s řádově nižší ekonomickou úrovní, které navíc disponují specifickými komparativními výhodami, jimiž mohou být např. levná a poměrně kvalifikovaná pracovní síla, relativně vysoká vzdělanostní úroveň, vyšší produktivita práce oproti nákladům práce, příznivá geografická poloha a napojení na trhy vyspělých zemí EU, kvalitní legislativní a podnikatelské prostředí, daňová konkurence apod. Typickým příkladem takových ekonomik byly v uplynulé dekádě nové členské země EU.

Zaměříme-li se na původní členské země EU, zjistíme, že i zde méně vyspělé ekonomiky konvergovaly v minulých desetiletích k průměru Evropské unie. Proces přibližování byl však dosti nerovnoměrný (např. Irsko versus Portugalsko). Ale ani

⁸ Rýsová, L. (2009), s. 156, 157.

v případě Irska nelze zvyšování ekonomické úrovně spojovat pouze se zapojením do evropských struktur. Připomeňme, že Irsko ještě na konci 80. let, téměř 20 let po vstupu do EU, patřilo mezi nejméně vyspělé země EU. K výrazné akceleraci ekonomického růstu došlo v důsledku vhodné makroekonomické politiky, masivního přílivu přímých zahraničních investic a využití výhod integračního procesu až v 90. letech minulého století a v předešlé dekádě před začátkem světové finanční krize.

I přes probíhající konvergenční procesy zůstává ekonomická úroveň členské základny Evropské unie silně diferencovaná. Nejvyspělejší Lucembursko dosahuje více než 270 % unijního průměru a naopak nejméně vyspělé Bulharsko a Rumunsko okolo 45 %. Nejvýznamnější rozdílnosti v HDP na obyvatele lze vysledovat především mezi novými a původními členskými zeměmi, i když ještě přesnější by bylo rozdělení členských zemí do tří skupin. Nejvyspělejší ekonomiky představují země Beneluxu, skandinávské státy, Irsko, Velká Británie, Německo a Francie, jejichž HDP na obyvatele se pohybuje (s výjimkou Lucemburska) mezi 109 a 130 % unijního průměru. Skupina středně vyspělých států zahrnuje Itálii, Španělsko, Řecko, Kypr, Slovinsko, Českou republiku, Maltu a Portugalsko (HDP na obyvatele okolo průměru EU-27). Nízká ekonomická úroveň charakterizuje balkánské a pobaltské ekonomiky, Polsko, Maďarsko a Slovensko (44–73 % unijního průměru v roce 2009).

Tabulka 2

HDP na obyvatele v PKS (EU-27 = 100)

Země	2000	2003	2007	2009
Lucembursko	245	247	275	271
Nizozemsko	134	129	132	131
Irsko	131	141	147	127
Rakousko	131	127	123	124
Dánsko	131	124	123	121
Švédsko	127	124	125	118
Belgie	126	123	116	116
Německo	118	116	116	116
Finsko	117	112	117	113
Velká Británie	119	122	116	112
EU-15	114	111	110	109
Francie	115	112	108	108
Itálie	117	111	104	104
Španělsko	97	101	105	103
EU-27	100	100	100	100
Kypr	89	89	93	98
Řecko	84	93	91	93
Slovinsko	80	83	88	88

pokračování tabulky na další straně

Země	2000	2003	2007	2009
Česko	68	73	80	82
Malta	84	78	77	81
Portugalsko	81	79	78	80
Slovensko	50	55	68	73
Estonsko	49	54	69	64
Maďarsko	55	63	62	65
Polsko	48	49	54	61
Litva	39	49	59	55
Lotyšsko	37	43	56	52
Rumunsko	26	31	42	46
Bulharsko	28	34	40	44 ⁹

Pramen: Eurostat.

3. Determinanty ekonomického růstu v zemích Evropské unie

Na základě analýzy růstového účetnictví můžeme konstatovat, že hlavní příčiny rozdílné dynamiky HDP v nových a původních členských zemích v minulé dekádě lze hledat především v rychlejšímu růstu souhrnné produktivity faktorů a kapitálového vstupu. Příspěvek technologického pokroku k ekonomickému růstu nových členských zemí byl patrný i přesto, že ve většině kvalitativních faktorů ekonomického růstu (jako jsou např. vědecko-výzkumný a inovační potenciál, vzdělávací infrastruktura a vzdělanostní úroveň pracovníků, inovační potenciál apod.) výrazně zaostávají ve srovnání s původními členskými zeměmi EU-15.

Z uvedené charakteristiky však není možné vyvozovat pochybnosti o nastavení Lisabonské strategie nebo snižovat tvrzení moderních růstových teorií o významnosti znalostních faktorů, ale spíše to, že nové členské země se nacházejí na odlišné technologické úrovni a zároveň profitují z nižších produkčních nákladů. V budoucnu bude význam kvalitativních faktorů ekonomického růstu v nových členských zemích pravděpodobně růst v důsledku zvyšování technologické a nákladové úrovně ekonomik. Dále je nutné uvést, že zásoba kapitálu i hodnoty souhrnné produktivity faktorů jsou v nových členských zemích stále nižší než v těch původních, což umožňuje rychlejší míru růstu. A také, že kvalitativní faktory ekonomického růstu (např. výdaje na vzdělávání nebo vědu a výzkum) se zpravidla projevují i s několikaletým odstupem.

Při detailnějším pohledu na jednotlivé státy zjistíme, že nové členské státy představují z hlediska růstového účetnictví poměrně stejnorodou skupinu. Hlavními faktory ekonomického růstu v období 2001–2008 bylo ve většině nových členských zemí prohlubování kapitálu a růst souhrnné produktivity faktorů. Tyto komponenty stimulovaly podstatný růst produktivity a zapříčinily uspokojivou dynamiku ekonomického růstu. Většina zemí využívala kombinace příspěvku kapitálu a technologického pokroku.

⁹ Údaj za rok 2008.

Zkoumáme-li příčiny příznivé dynamiky akumulace kapitálu a souhrnné produktivity faktorů, zjistíme, že v posledních letech došlo ke zlepšení investičního prostředí v nových členských zemích. Úrokové sazby reflektují od konce 90. let nominální konvergenci k zemím eurozóny a navíc se zvýšila konkurence v oblasti bankovního sektoru v důsledku privatizace, což podpořilo investiční aktivitu.¹⁰ Klíčovou roli při akumulaci kapitálu a zvyšování souhrnné produktivity faktorů sehrály přímé zahraniční investice (celkový objem PZI v zemích EU-12 se v poslední dekádě téměř zdvojnásobil). Investice měly význam nejen z hlediska kapitálového, ale i s ohledem na transfer technologií, znalostí a na zefektivnění systému managementu.

Tabulka 3
Růstové účetnictví v zemích Evropské unie (2001–2008)

Země	HDP	Kapitál	Pracovní vstup	Souhrnná produktivita faktorů (TFP)
Rakousko	2,1	0,5	0,9	0,7
Belgie	1,8	0,3	1,1	0,4
Bulharsko	5,8	1,7	2,4	1,7
Česko	4,3	1,8	0,1	2,3
Kypr	3,6	0,8	2,4	0,4
Německo	1,2	0,4	0,8	0,0
Dánsko	1,3	0,3	1,0	0,0
Estonsko	6,7	3,1	1,4	2,2
Španělsko	3,1	0,8	2,1	0,1
Finsko	2,8	0,3	0,9	1,6
Francie	1,7	0,7	0,5	0,5
Řecko	3,9	0,5	1,6	1,8
Maďarsko	3,3	1,8	0,5	1,0
Irsko	4,5	1,2	2,2	1,1
Itálie	0,9	0,4	0,8	-0,3
Lotyšsko	7,4	2,2	1,5	3,7
Lucembursko	3,8	1,0	2,7	0,1
Litva	7,3	3,1	1,5	2,3
Malta	1,9	0,4	2,0	-0,5
Nizozemsko	2,0	0,5	0,5	1,0
Polsko	4,2	1,3	1,0	1,9
Portugalsko	1,0	0,9	0,2	-0,1
Rumunsko	6,3	2,7	-1,6	5,2

pokračování tabulky na další straně

¹⁰ Arratibel, O. a kol. (2007).

Země	HDP	Kapitál	Pracovní vstup	Souhrnná produktivita faktorů (TFP)
Švédsko	2,4	0,4	0,6	1,4
Slovinsko	4,3	1,9	0,9	1,5
Slovensko	6,2	1,7	1,0	3,6
Velká Británie	2,3	0,7	0,5	1,1

Pramen: European Commission (2011); výpočty autorů.

Zatímco příspěvek pracovního vstupu k růstu produktu byl ve zkoumaném vzorku zemí (EU-12) až na výjimky Kypru, Malty a Bulharska nevýznamný nebo dokonce negativní. Bulharsko profitovalo ve sledovaném období z lepšího využití pracovního vstupu (růstu zaměstnanosti), Kypr spíše z přílivu zahraniční pracovní síly na trh práce, Malta z obou komponent.

Příčiny lze nalézt v nepříznivém vývoji pracovní participace. Trhy práce v nových členských zemích byly v uplynulém desetiletí charakterizovány nízkou úrovní zaměstnanosti a dosti vysokou úrovní strukturální nezaměstnanosti. Důvody poměrně vysoké nezaměstnanosti v nových členských zemích lze spojovat především se strukturálními a technologickými změnami produkce, ke kterým došlo v druhé polovině 90. let a na počátku první dekády tohoto století. Signifikantní zlepšování situace na trzích práce v nových členských zemích bylo patrné až v období 2004–2008.

Původní členské státy nepředstavují tak homogenní skupinu jako nové členské země, a to jak z hlediska tempa růstu HDP, tak i faktorů růstu. Ve většině zemí EU-15 hrály rozhodující roli extenzivní zdroje založené na příspěvcích práce a kapitálu. Typickými příklady takových zemí jsou Německo, Dánsko, Lucembursko, Itálie, Portugalsko, Belgie, Španělsko, Francie a do značné míry také Irsko a Rakousko. Řecko vykazovalo v období 2001–2008 poměrně vyváženou skladbu růstových zdrojů. Pouze v případě Finska, Švédska, Nizozemska a Velké Británie byla charakteristická významná role technologického pokroku (vyjadřuje vysoký příspěvek souhrnné produktivity faktorů) a také vysoký příspěvek ICT kapitálu, který byl ve všech zemích větší než příspěvek běžného kapitálu. Zde můžeme nalézt paralelu s růstovým modelem Spojených států amerických.

Jako významný růstový faktor v rámci EU se projevují efekty prohlubování evropského integračního procesu. Po rozšíření Evropské unie dochází k dynamizaci vzájemného obchodu i k zesíleným kapitálovým tokům a zvýšenému transferu moderních technologií mezi novými a původními členskými státy. Dopady prohlubování ekonomické integrace jsou však v unijním teritoriu dosti diferencované. Efekty kapitálu a obchodu lze označit za jednu z hlavních příčin enormní růstové dynamiky a konvergence nových členských zemí Evropské unie. Efekty na původní státy byly ale poměrně mírné. Signifikantní přínosy bylo možné zaznamenat snad pouze v případě sektorů služeb ve skandinávských zemích a zpracovatelského průmyslu v Německu a Rakousku. Skandinávské firmy profitovaly z rapidního růstu sektoru nemovitostí v pobaltských státech. Dynamika růstu tržních služeb se zvýšila v období 2004–2008

ve Švédsku a ve Finsku na 5,3 % oproti 3,3 % v letech 1999–2003. Ve stejném období pozorujeme také zvýšení tempa růstu průmyslu (s výjimkou stavebnictví) v Německu a Rakousku z 0,2 % na 1,03 %, což bylo způsobeno využitím investičních příležitostí v sousedních státech střední Evropy.¹¹

Důvodem je fakt, že původní členské země EU-15 patří mezi tzv. jádrová území světové ekonomiky, pro která je charakteristická vysoká cena pracovní síly a dalších produkčních nákladů, která negativně ovlivňuje jejich postavení v globální ekonomice. Naproti tomu nové členské státy EU-12 představují dynamicky se rozvíjející region, který se v mnoha rysech podobá nízkonákladovým ekonomikám, kam jsou přesouvány podnikatelské aktivity z vyspělejších států severozápadní Evropy. Uvažujeme zejména období poslední dekády před začátkem světové finanční krize. V průběhu ekonomické recese došlo naopak ke strmému propadu investičních toků do zemí EU-12, což způsobilo zejména v Lotyšsku, Maďarsku a Rumunsku velké nerovnováhy platební bilance.

Závěr

Slabý ekonomický růst není možné vnímat jako univerzální problém všech zemí Evropské unie. První tři čtvrtiny minulé dekády byly naopak pro některé země růstově nadprůměrně úspěšné. Řada západoevropských ekonomik dosahovala příznivé dynamiky (zejména Irsko a Lucembursko a dále také Švédsko, Finsko, Španělsko a Řecko). Nové členské státy byly dokonce charakterizovány vysoce nadprůměrnými tempy růstu (např. pobaltské státy se řadily na přední pozice i v celosvětovém srovnání). Naopak nejnižšího tempa růstu dosahovaly velké ekonomiky – Itálie, Německo a Francie, ale dále také Portugalsko, Nizozemsko a Rakousko.

V průběhu světové hospodářské krize se však situace dramaticky změnila. V roce 2009 se již všechny země EU s výjimkou Polska nacházely v červených číslech a lišila se pouze míra poklesu HDP. Mezi nejvíce postižené země patřili dřívější růstoví leadři – pobaltské státy a Irsko a dále také Rumunsko, Finsko a Slovensko. Navíc je pravděpodobné, že evropské hospodářství výrazně neporoste ani ve střednědobém horizontu. Podle aktuálního vývoje lze očekávat, že produkce v jedenácti členských zemích nedosáhne ani do konce roku 2012 úrovně, jakou měla před krizí. Stagnaci růstu lze očekávat především v zemích, které prošly v minulých letech výraznými vnitřními i vnějšími nerovnováhami a jsou nuceny realizovat fiskální reformy, a proto mají značně omezený prostor pro realizaci hospodářských a strukturálních politik. Jedná se především o Řecko, Španělsko, Portugalsko, Irsko, Itálii, Rumunsko apod.

Rozdílná dynamika ekonomického růstu vedla ke konvergenci ekonomické úrovně v rámci členské základny Evropské unie. Tempo přibližování předčilo druhou polovinu devadesátých let, ale přesto nebylo nikterak pronikavé. Konvergenční procesy zpřičinilo především snižování mezery mezi novými a starými členskými státy a přibli-

¹¹ European Commission (2009a), s. 31, 32.

žování ekonomické úrovně nových států navzájem. HDP na obyvatele se ve většině nových i původních členských zemí přibližoval k unijnímu průměru. Směr konvergence byl samozřejmě opačný. Rovněž tendence uvnitř skupin nových a původních členských zemí byly v období 2000–2009 protichůdné. Nové členské země konvergovaly díky rychlejšímu růstu nejméně vyspělých ekonomik (Rumunsko, Bulharsko, pobaltských zemí) oproti těm rozvinutějším (Kypru, Slovinsku, Maltě a České republice), zatímco rozdíl v rámci EU-15 mezi roky 2000 a 2009 rostl. Příčinou bylo především signifikantní zvyšování ekonomické úrovně Lucemburska, což lze potvrdit na základě výpočtů variačního koeficientu původních členských zemí při nezahrnutí Lucemburska. V období 2000–2007 podporovalo divergenci také Irsko.

Zkoumáme-li dopady rozšíření a ekonomické recese na konvergenci Evropské unie, zjistíme, že ani jeden z procesů neměl na tempo a směr konvergence celé EU-27 signifikantní vliv. Měnilo se však postavení jednotlivých zemí. Po rozšíření se sice zrychlila dynamika růstu HDP na obyvatele nových členských zemí EU, zároveň však byla tlumena divergencí Lucemburska a Irska. V období ekonomické recese (2008–2009) byl zase pokles HDP na obyvatele podprůměrně vyspělých zemí Evropské unie kompenzován ještě výraznějším propadem vyspělých zemí EU-15. Samozřejmě uvažujeme-li průměrné hodnoty obou skupin zemí. Výsledky variačního koeficientu také naznačují, že v důsledku ekonomické krize došlo ke změně konvergenčních trendů uvnitř skupin nových a původních členských zemí. Diference v HDP na hlavu v rámci EU-12 i EU-15 zůstaly mezi roky 2007 a 2009 konstantní.

I přesto, že konvergence členské základny Evropské unie probíhá nepřetržitě již téměř 15 let, jsou výhledy do budoucna nejasné. Další pokračování konvergenčních tendencí lze očekávat pouze v případě oživení vysoké růstové dynamiky nových členských zemí Evropské unie. V případě dalších kohezních zemí (Řecko a Portugalsko) neodhadujeme v následujících několika letech nadprůměrné zvyšování HDP na obyvatele.

Na základě analýzy růstového účetnictví můžeme konstatovat, že hlavní příčiny rozdílné dynamiky HDP v nových a původních členských zemích v minulé dekádě lze hledat především v rychlejšímu růstu souhrnné produktivity faktorů a kapitálového vstupu. Příspěvek technologického pokroku k ekonomickému růstu nových členských zemí byl patrný i přesto, že ve většině kvalitativních faktorů ekonomického růstu (jako jsou např. vědecko-výzkumný a inovační potenciál, vzdělávací infrastruktura a vzdělanostní úroveň pracovníků, inovační potenciál apod.) výrazně zaostávají ve srovnání s původními členskými zeměmi EU-15. Z uvedených charakteristik však není možné vyvozovat pochybnosti o nastavení Lisabonské strategie nebo snižovat tvrzení moderních růstových teorií o významnosti znalostních faktorů, ale spíše to, že nové členské země se nacházejí na odlišné technologické úrovni a zároveň profitují z nižších produkčních nákladů. V budoucnu bude význam kvalitativních faktorů ekonomického růstu v nových členských zemích pravděpodobně růst v důsledku zvyšování technologické a nákladové úrovně ekonomik. Dále je nutné uvést, že zásoba kapitálu i hodnoty souhrnné produktivity faktorů jsou v nových členských zemích stále nižší než v těch původních, což umožňuje rychlejší míru růstu. A také, že kvalitativní faktory ekonomického růstu (např. výdaje na vzdělávání nebo vědu a výzkum) se zpravidla projevují i s několikaletým odstupem.

Literatura

- ARRATIBEL, O.; HEINZ, F.; MARTIN, R.; PRZYBILA, M.; RAWDANOWITZ, L.; SERAFINI, R.; ZUNER, T. 2007. Determinants of growth in the central and eastern European EU member states – a production function approach [Occasional Paper No. 61]. Frankfurt am Main : ECB, 2007. <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp61.pdf>.
- BACHTLER, J.; DOWNES, R. 2002. The Spatial Coverage of Regional Policy in Central and Eastern Europe. *European Urban and Regional Studies*. 2002, č. 2, s. 159–174. London : SAGE Publications.
- BALDWIN, R.; WYPLOSZ, CH. 2008. *Ekonomie evropské integrace*. Praha : Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1807-1.
- BARRO, R. J. 1998. *Determinants of Economic Growth. A Cross-Country Empirical Study. Fifth Printing*. London : The MIT Press Cambridge, 1998. ISBN 0-262-02421-7.
- BLAŽEK, J.; UHLÍŘ, D. 2003. *Teorie regionálního rozvoje : nástin, kritika, klasifikace*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2003. ISBN 80- 246-0384-5.
- BREUSS, F. 2001. Macroeconomic Effects of EU Enlargement in Model Simulations. Wien : WIFO, 2001. <http://fritz.breuss.wifo.ac.at/wp143.pdf>.
- EUROPEAN COMMISSION. 2006. *Enlargement, Two Years After – An Economic Success*. Brussels : 2006. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication7548_en.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION. 2007. *Growing Regions, growing Europe*. Fourth report on economic and social cohesion. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion4/pdf/4cr_en.pdf
- EUROPEAN COMMISSION. 2009a. *Five years of an enlarged EU. Economic achievements and challenges*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14078_en.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION. 2009b. *The LIME assessment framework database*. http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/la/index_en.htm.
- EUROPEAN COMMISSION. 2010. *European Economic Forecast – Autumn 2010*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2010.
- EUROPEAN COMMISSION. 2011a. *Annual Growth Survey: advancing the EU's comprehensive response to the crisis*. Brussels, 2011. http://ec.europa.eu/economy_finance/articles/eu_economic_situation/pdf/2011/com2011_11_annex1_en.pdf.
- EUROPEAN COMMISSION. 2011b. Annual Growth Survey – Annex 2 (Macro-economic report). Brussels, 2011. http://www.europolitics.info/pdf/gratuit_en/286175-en.pdf.
- EUROPEAN ECONOMIC ADVISORY GROUP. 2008. The Effects of Globalisation on Western European Jobs: Curse or Blessing. In Report on the European Economy 2008. Munich : Ifo Institute for Economic Research. 2008. <http://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/ifoHome/B-politik/70eea-greport/30PUBLEEAG2008>.
- EUROSTAT. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb010>.
- EVROPSKÁ KOMISE. 2010. *Evropa 2020 – Strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění*. Brusel, 2010. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_CS_ACT_part1_v1.pdf.
- HOBZA, A. 2009. *Evropská unie a hospodářské reformy*. Praha : VŠE, Nakladatelství Oeconomica, 2009. ISBN 978-80-7400-122-2.
- HOLMES, K.; MILLER, T. 2011. *Index of Economic Freedom. Heritage Foundation*. 2011. <http://www.heritage.org/issues/economic-freedom/index-of-economic-freedom>.
- HOLUB, T.; ČIHÁK, M. 2000. *Teorie růstové politiky*. Praha : Vysoká škola ekonomická. 2002. ISBN 80-245-0126-0.
- JONES, I. CH. 2002. *Introduction to Economic Growth*. New York : Norton & Company, 2002.
- KADERÁBKOVÁ, A.; ŽDÁREK, V. 2006. *Makroekonomická analýza*. Praha : Vysoká škola ekonomie a managementu, 2006. ISBN 80-86730-05-0.

- LANDESMANN, M.; RICHTER, S. 2003. Consequences of EU Accession: Economic Effects on CEECs. Wien : The Vienna Institute for International Economic Studies, 2003.. <http://www.econ.jku.at/members/Landesmann/files/Workingpapers/wiiv%20Research%20Reports%20299.pdf>.
- MARTIN, R. 2006. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A Draft Final Report for the European Commission. Brussels : European Commission, 2006. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf.
- RÝSOVÁ, L. 2009. *Regióny, regionálny rozvoj, regionálna politika a dosahovanie hospodárskej a sociálnej súdržnosti v rámci Európskej únie*. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009. ISBN 978-80-8083-875-1.
- SIEBERT, H. 2002. *The World Economy*. London : Routledge, 2002. ISBN 0-415-27183-5.

ECONOMIC GROWTH AND CONVERGENCE OF THE ENLARGED EUROPEAN UNION

Abstract: Economic growth and economic level belong among the most monitored economic figures as they give evidence of the level of both the economic activity and performance of a country as well as of the level of the economic development at which a given state or region finds itself. Within the EU environment as well as in the individual Member States, the issue of economic growth belongs among fiercely discussed topics. The economic growth of the European Union in the last decade was lagging behind most other centres of the world economy. This, however, does not mean that all the EU countries were characterised by a weak growth performance. This paper focuses on the evaluation of the trends and main factors of the economic growth and the processes of real convergence of the EU Member base in the last decade. This paper should also provide answers on which way the recently implemented Eastern enlargement and the world economic crisis influenced the economic dynamics of the old and new Member countries.

Keywords: economic growth, convergence, European Union

JEL Classification: F15, F43